

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора педагогічних наук, професора, завідувачки кафедри образотворчого мистецтва Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Паньок Тетяни Володимирівни

на дисертацію Гулейкової Ірини Олексandrівни «**Становлення і розвиток художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда (друга половина XIX–початок XX століття)**», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Актуальність теми виконаної роботи та зв'язок із планами відповідних галузей науки.

Дисертація Гулейкової Ірини Олексandrівни – самостійне завершене наукове дослідження, що побудоване на вивченні нового матеріалу, не опрацьованого українським педагогічним товариством. На сьогодні немає праць, у яких би висвітлювалося становлення і розвиток художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда у другій половині XIX–початку XX століття у історичній ретроспекції. Тож актуальність теми дослідження обумовлена визначенням сучасних проблем, які пов’язані з відродженням духовності, піднесенням самосвідомості регіонів та переосмисленням їхньої специфіки у розвитку культури, мистецтва, освіти, а також необхідністю неупереджених оцінок щодо збереження національної педагогічної думки.

Законом України «Про освіту» (2019) визначено, що освіта має забезпечувати всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалів народу та підвищення його освітнього рівня. Саме у мистецькій освіті акумульовано вагомий потенціал духовного, етико-естетичного, аксіокультурного розвитку особистості, що передбачає актуалізацію конструктивних ідей її поступу в ретроспективі.

Відмітимо, що звернення дисертантки до досвіду регіональної художньої-промислової освіти може стати підґрунтам для вдосконалення художньої освіти в сучасних соціокультурних умовах. Науково цінним є дослідження ретроспективи становлення і розвитку художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда другої половини XIX–початку XX ст. з метою впровадження позитивних досягнень в український мистецько-освітній простір. З огляду на це дисертаційне дослідження Гулейкової Ірини Олексandrівни є актуальним за темою і спрямованістю

щодо вирішення педагогічної проблеми, пов'язаної з розвитком мистецької освіти загалом і художньо-промислової освіти зокрема.

Актуальність теми підтверджується взаємозв'язком із науковими дослідженнями. Дисертація є частиною комплексної теми науково-дослідної роботи відділу змісту і технологій навчання дорослих Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України «Естетичні та етичні чинники розвитку професійного досвіду викладачів вищих педагогічних навчальних закладів» (РК 0114U003167).

Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

Зміст дисертаційної роботи характеризується цілісністю наукових результатів. Дисерантка логічно визначила мету, об'єкт і предмет дослідження, що дозволило сформулювати відповідні завдання та коректно підібрати методи наукового пошуку. Достовірність результатів і висновків дослідження забезпечується значним масивом джерельної бази, систематизованої у діахронічному (регіональні періодичні видання; законодавчі акти і офіційні документи державних і місцевих органів управління; звітна документація та протоколи засідань губернського та повітового земства; архівні матеріали навчальних закладів міста; статути, документи й звіти товариств; довідкові, краєзнавчі і статистичні збірники; мемуарна література і епістолярна спадщина, біографічні словники, каталоги, та ін.) і синхронічному вимірах (навчально-методичні праці, монографічні і довідниково-енциклопедичні видання тощо). Методологічну основу дослідження становлять положення провідних методологічних підходів (історико-хронологічний, культурологічний, аксіологічний, полікультурний, персонологічний).

У процесі дослідження обґрунтовано авторські дефініції понять «регіональна художньо-промислова освіта», «культурно-освітній осередок», «культурно-освітній простір»; уточнено сутність понять «художня освіта», «культура», «осередок», що засвідчує науковий внесок дисерантки в обґрунтування теоретичних аспектів сучасної педагогічної науки.

Характеризуючи наукову новизну виконаного дослідження, необхідно відзначити, що у дисертаційній роботі І. О. Гулейкової вперше: здійснено цілісний, системний аналіз розвитку художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда в зазначеных хронологічних межах; *окреслено* передумови становлення художньо-промислової освіти регіону; *проведено* ґрунтовний аналіз змісту і організаційних форм художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда другої половини XIX – початку ХХІ ст.; *конкретизовано* провідні ідеї педагогів, художників Єлисаветградщини означеного періоду; *обґрунтовано* перспективи використання прогресивних надбань художньої освіти регіону на державному та регіональному рівнях.

Вперше до наукового обігу *уведено* 87 невідомих документів, стародруків, що дозволило забезпечити достовірність та об'єктивність наукового пошуку.

Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Практична значущість дисертації І. О. Гулейкової полягає у тому, що розроблено й впроваджено тренінг «Особливості становлення художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда (сучасна назва м. Кропивницький): на прикладі розвитку ковальського ремесла та мистецтва» для вчителів, викладачів мистецьких дисциплін, що сприятиме поглибленню вивченням досвіду культурно-освітніх осередків регіону. У розробленому дисертантою довідниковому виданні «Митці Степової України (кінця XIX – початку XX століття)» (2013) представлена персонологія художньо-промислової освіти Єлисаветграда на основі досягнень педагогів, художників регіону. Навчально-методичні напрацювання І. О. Гулейкової можуть використовуватися у розробці курсів і спецкурсів з історії мистецької, художньої, художньо-промислової освіти, української дизайн-освіти, а також бути корисними для музеїв, працівників, викладачів закладів професійно-технічної, фахової передвищої і вищої освіти, художників-педагогів, наукових працівників.

Результати наукового пошуку були впроваджені в освітній процес Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені В. Винниченка, Кропивницького інженерного коледжу Центральноукраїнського національного технічного університету, Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені М. Бойчука, Музею мистецтв Кіровоградської обласної ради.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність у цілому.

Надана робота складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

У *вступі* дисертанта розкриває актуальність дослідження, його педагогічну сутність, мету і завдання роботи, окреслює її наукову новизну, теоретичну і практичну значущість здобутих результатів, обґруntовує їх вірогідність з використанням.

Дисертантою обґрунтовано теоретичну й практичну значущість проведеного дослідження через всебічне розкриття ступеня розробленості проблеми та виокремлення суперечностей у вступі. Глибокий аналіз науково-педагогічної літератури, архівних матеріалів, періодичних видань різних періодів (534 найменування) дозволив правильно визначити науковий апарат дослідження. Зокрема, його предмет логічно узгоджується з об'єктом і метою. Коректно сформульовані завдання дослідження. Ступень обґрунтованості наукових положень не викликає заперечень.

Окresлені дисертантою методи дослідження є придатними для розв'язання поставленої проблеми й відображають світоглядну позицію дослідника, на суть предмета, орієнтацію на визначення форм наукового знання тощо.

Перспективи конструктивного використання надбань культурно-освітніх осередків Єлисаветграда другої половини XIX – початку ХХІ ст. у

сучасній освіті окреслено з урахуванням положень методологічних підходів (культурологічного, історико-хронологічного, аксіологічного, полікультурного, персонологічного) і принципів (історизму, культуровідповідності, науковості, зв'язку з життям, систематичності і послідовності, міждисциплінарності).

Не викликає заперечення й наукова новизна. І. О. Гулейкова вперше на основі архівних матеріалів визначила й обґрунтувала зміст й організаційні засади розвитку художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда (друга половина XIX – початок XX ст.), а також увела 87 невідомих документів, стародруків до наукового обігу.

Структура і внутрішні зв'язки між розділами і підрозділами дисертації науково доцільні і концептуально витримані.

У трьох розділах дисертаційного дослідження І. О. Гулейкової представлено теоретичний і практичний досвід розвитку художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда, які, безумовно, мають теоретичну та практичну цінність для сучасної художньої і художньо-педагогічної освіти. Їх назви, як і назви параграфів, суголосні з поставленими завданнями. У кінці кожного розділу зазначено, у яких публікаціях автора знайшли відображення положення, викладені в тому чи іншому розділі дисертації.

Додатки візуалізують логічність наукового пошуку, аргументовано підтверджують історичну достовірність розвитку художньої-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда.

У *першому розділі* на високому рівні наукового узагальнення систематизовано історіографію дослідження у діахронічному та синхронічному вимірах, що дозволило окреслити специфіку досягнень культурно-освітніх осередків Степової України наприкінці XIX – на початку XX ст., а також визначити генезу, передумови і персонологію становлення і розвитку художньо-промислової освіти Єлисаветграду. Систематизовано понятійно-термінологічний апарат дослідження, уточнено сутність базових понять «художня освіта», «культура», «культурно-освітнє середовище», обґрунтовано авторські дефініції понять «регіональна художньо-промислова освіта», «культурно-освітній осередок». На нашу думку, цінним є те, що автором окреслені інноваційні для того часу ідеї розвитку художньо-промислової освіти, зокрема: створення можливостей для отримання профільної освіти на вечірніх курсах; розвиток кустарних промислів на основі традицій національної культури, етнічного орнаменту; організація виставкової діяльності з метою популяризації народних промислів, підтримка розвитку музеїв як осередків науки і етнічної побутової культури.

У *другому розділі* на основі опрацювання численних матеріалів архівних фондів, І. О. Гулейковою визначено досвід просвітницької і культурно-мистецької діяльності єлисаветградського Товариства поширення грамотності і ремесел, схарактеризовано особливості організації навчання у

Вечірніх рисувальних і креслярських класах та Єлисаветградському земському реальному училищі.

Схарактеризовано основні напрями діяльності Товариства: організація артілей ремісників, видавництво книг про ремісничі, кустарні виробництва, представлення виробів ремісників (килимарство, орнаменталістика, гончарство, текстильне виробництво та ін.) на сільськогосподарських виставках, збереження старовинних оригіналів у музеях; заснування ремісничо-кустарних відділів; проведення благодійних вечорів, художніх виставок, аукціонів з метою зібрання матеріальної допомоги для талановитих учнів гімназій, училищ. Визначено внесок відомих членів Товариства у розвиток художньо-промислової освіти Єлисаветграда: І. Золотаревського, С. Данішевського, О. Біркіна, М. Щеглова, Н. Бракера та ін.

Дисертанткою окреслено діяльність талановитого педагога, художника, засновника Вечірніх рисувальних і креслярських класів П. Крестоносцева, який сприяв реалізації естетичного виховання учнів, розвитку прикладних мистецтв, підготовки майстрів для мануфактурної і ремісничої промисловості, заснував власну «Другу Петербурзьку артіль художників», підтримував діяльність Товариства з організації пересувних і постійних виставок, розвивав традиції іконопису, «емблематичного живопису», орнаменталістики тощо.

На особливу увагу заслуговує аналіз змісту та організаційних форм навчання у Вечірніх рисувальних і креслярських класах та Єлисаветградському земському реальному училищі. До основних умов навчання авторкою віднесено: наставництво, діалогічна взаємодія, творча атмосфера (читання творів, проведення дискусій з актуальних питань мистецтва і суспільного життя), активна участь у виставковій діяльності тощо. У змісті навчання визначено опанування лінійплін (малювання, креслення та ін.) у межах рисувального класу, класу технічного креслення для ремісників, скульптурного класу; вивчення зарубіжного досвіду художніх технік, курсу з технік виконання орнаментів різних часів і народів тощо. До організаційних форм навчання і викладання в училищі, у вечірніх класах віднесено: обговорення якості виконаних робіт, спільна творча робота молодих художників, залученість до діяльності Товариства пересувних художніх виставок; здійснення експериментальної навчальної діяльності шляхом відвідування індивідуальних вечірніх занять; проведення періодичних конкурсів; підготовка робіт на конкурсні виставки в Академії мистецтв; сприяння у розвитку професійної майстерності викладачів (відрядження у Москву, Санкт-Петербург тощо); підтримка наукової роботи учнів і викладачів; проведення театральних вистав, організація екскурсій, літературно-музичних ранків і вечорів; залучення учнів і викладачів до організації музею та ін. Зазначено, що серед основних методів навчання домінувало використання «натурального методу» в оформленні класних приміщень, комплектів ілюстрованих таблиць, зразків гіпсовых архітектурних орнаментів; стилізація, малювання на задані теми, малювання

з натури і по пам'яті, вирізання ножицями; вправи з «постановки рук», зображення симетричних фігур, малювання предметів найпростіших форм у фронтальному положенні вугіллям, сепією, олівцями та чорнилом; виконання завдань під час канікул (орнаменти, копії з малюнків, етюди на вільну тему) тощо.

Узагальнено творчий внесок педагогів і випускників Вечірніх рисувальних і креслярських класів у реформування художньо-промислової освіти П. Сороки, М. Нікольського, А. Ольшанського, Ф. Козачинського та ін.; у історію розвитку художньо-промислової освіти регіону і України С. Дудіна, О. Вейзена, П. Федоровського, Я. Паученка, О. Стаборовського, О. Дикова, А. Нюренберга, І.-Б. Рибака та ін.

На основі аналізу періодичних видань досліджуваного періоду, дисеранткою окреслено значення виставкової діяльності культурно-освітніх осередків Єлисаветграда як форми становлення українського дизайну на регіонально-громадському рівні, що сприяло творчій діяльності та розвитку художнього смаку учнів, засвідчувало професійну майстерність, стимулювало до взаємодії з наставниками.

Важливим здобутком дисерантки є дослідження виставкової діяльності культурно-освітніх осередків Єлисаветграда як форми становлення українського дизайну на регіонально-громадському рівні (проектування і конструювання місцевої промислової продукції).

У третьому розділі авторка узагальнює сучасні тенденції розвитку художньої освіти в Україні; визначає перспективи творчого використання прогресивних ідей культурно-освітніх осередків Єлисаветграда другої половини ХІХ–початку ХХІ ст. у процесі розвитку дизайн-освіти, етнодизайну, промислового дизайну.

Відзначимо розроблений авторський тренінг для вчителів, викладачів мистецьких дисциплін щодо можливостей творчого використання надбань культурно-освітніх осередків Єлисаветграда. На нашу думку, важливим є те, що прогностичне обґрунтування творчого використання прогресивних надбань історико-педагогічного досвіду художньо-промислової освіти Єлисаветграда здійснено на державному та регіональному рівнях.

Цінним для сучасної художньої освіти є досвід практичної реалізації здобутків культурно-освітніх осередків Єлисаветграда у освітній процес Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені В. Винниченка, Машинобудівного коледжу КНТУ, Обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. Чижевського; Художньо-меморіального музею О Осм'оркіна, що є важливою інновацією сучасної дизайн-освіти.

На дослідницьку увагу заслуговують означені І. О. Гулейковою конструктивні ідеї, які, на думку автора, слід впроваджувати в сучасну освітню практику художньо-промислової освіти: підтримка діяльності приватних майстерень, що враховують мистецькі запити регіону; розвиток сакрального дизайну, дизайну інтер'єрів, костюмів, рекламного дизайну; здійснення моніторингу якості художньо-

конструкторської підготовки учнівської молоді з урахуванням специфіки художньо-промислового виробництва краю; упровадження елементів етнодизайну в умовах закладів середньої і позашкільної освіти; використання можливостей виставкової діяльності, музеїв краєзнавчого, образотворчого спрямування щодо вивчення спадщини відомих і малознаних митців, педагогів тощо.

У межах авторського тренінгу представлено віртуальну екскурсію кварталами міста Єлисаветграда; запропоновано розробку ескізу декоративної композиції за мотивами орнаментики художньої ковкі ремісничих ковальських майстерень Єлисаветграда XIX ст.; розроблено тематику дискусій, проблемних бесід, практичні завдання. Запропоновано вивчення персонології художньо-промислової освіти Єлисаветграда на основі використання матеріалів авторського довідникового видання «Митці Степової України (кінця XIX – початку ХХ століття)».

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових виданнях.

Вірогідність, об'єктивність та достовірність наукових результатів і висновків дослідження забезпечуються як науково виваженими теоретичними та методичними позиціями автора, студіюванням літературних джерел, так і безпосередньо участью дисерантки на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях. Основний зміст дисертаційної роботи викладено у 13 одноосібних публікаціях, з яких: 5 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття у зарубіжному періодичному науковому виданні, 6 публікацій у збірниках матеріалів міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій, 1 довідкове видання.

Студіювання змісту автореферату дисертації дає підстави зробити висновок, що за структурою, змістом та оформленням він відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України до цього типу наукової продукції. Зміст автореферату та основні положення дисертації ідентичні.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Незважаючи на безсумнівну ґрутовність та конструктивність дисертаційної роботи І. О. Гулейкової, її наукову новизну, теоретичну та практичну значущість, вважаємо за потрібне висловити певні зауваження та міркування щодо аналізованого дослідження, окремі з яких мають дискусійний характер:

1. У дисертації на окрему дослідницьку увагу заслуговує джерельна база, яка кваліфіковано представлена у першому розділі. Водночас було б доцільно схарактеризувати проблематику публікаційних матеріалів періодичних видань більш детально, що дозволило ґрутовно розкрити особливості розвитку художньо-промислової освіти Єлисаветграда в обраних хронологічних межах.

2. У теоретичному викладі проблеми було б доречно схарактеризувати сутність поняття «персонологія художньо-промислової освіти», яке часто вживається у змісті роботи.
3. У висновках до другого розділу варто було узагальнено представити значення виставкової діяльності культурно-освітніх осередків Єлисаветграда у становленні українського дизайну на регіонально-громадському рівні.
4. У підрозділі 3.1. є необхідність визначення сутності поняття «етнодизайн», «дизайн-освіта».
5. У змісті підрозділу 3.1. доцільно було б виокремити тенденції розвитку сучасної художньо-промислової освіти у визначеному регіоні.
6. Тест дисертації містить окрім фрагменті оповідного спрямування, що не є ознакою наукового стилю і потребує відповідного стилістичного редактування.

Однак викладені зауваження суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи.

Дисертаційне дослідження І. О. Гулейкової характеризується грунтовністю, науковою достовірністю теоретичних висновків та вагомістю рекомендацій для удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва, фахівців з дизайн-освіти.

Це актуальна завершена самостійна наукова праця, спрямована на якісно нове оновлення художньо-промислової освіти в Україні.

Висновок про відповідність дисертації вимогам «Порядку присудження наукових ступенів». Враховуючи актуальність проблеми дослідження, наукову новизну практичну значущість отриманих результатів, а також відповідність дисертаційної роботи нормативним вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 зі змінами, внесеними Постановами від 19.08.2015 р. № 656 та 30.12.2015 р. № 1159, вважаємо, що дисертація «Становлення і розвиток художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда (друга половина XIX – початок XX століття)» сприятиме якісним змінам художньо-промислової освіти в Україні, а її авторка Гулейкова Ірина Олександровна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційна опонентка

докторка педагогічних наук – професорка, завідувачка кафедри образотворчого мистецтва Харківського національного педагогічного університету імені Г. Сковороди

Т. В. Паньок

